Dues conclusions de caire diferent, però coherents amb el contingut de la comunicació: a) la situació del català en disponibilitat de corpus lingüístics és equiparable a la de moltes llengües de poder; b) Fabra seria un veritable impulsor de les tecnologies lingüístiques.

Amat, Josep: *Pompeu Fabra vist des del segle XXI.*

En aquesta comunicació Amat parteix de la situació social i de l'autoexigència de Fabra com a resposta a les necessitats de la llengua que ell mateix va detectar i definir, que el van dur, tot just iniciats els estudis d'enginyeria, a treballar en l'elaboració d'una gramàtica que unificava criteris i feta amb una lògica molt cartesiana; i es proposa fer-ne una transposició a les noves necessitats del segle XXI que la tecnologia propicia. En planteja tres.

En primer lloc, dels diccionaris en paper hem passat a diccionaris incorporats als sistemes informàtics dels telèfons, els ordinadors o les tauletes; amb avenços substancials en la correcció ortogràfica i més modestos en la correcció gramatical.

En segon lloc, tenim la traducció automàtica, que es popularitza a partir de 2006 amb la introducció d'un traductor gratuït a la xarxa de manera que avui ja es pot traduir entre uns noranta idiomes, incloent-hi el català. Les traduccions s'han perfeccionat quan s'ha passat d'un sistema de traducció basat en regles a un de basat en criteris estadístics.

I, en tercer lloc, hem de considerar l'impacte que produirà la capacitat de traducció automàtica de veu en temps real, que aviat pot suposar l'eliminació de la barrera lingüística entre persones de diferents països i cultures.

I, fet aquest plantejament, Amat aporta unes consideracions valoratives. La primera, que indueix a optimisme, és que la presència del català en la major part d'aquestes tecnologies i eines pot ser una garantia de continuïtat del seu ús en tots els camps. La segona, que és motiu de preocupació, és l'efecte de la globalització, que tendeix a relegar com a prescindibles les llengües petites. I la tercera, a mode de proposta, és una reflexió sobre el paper de les nostres institucions culturals, especialment l'IEC, que han de vetllar pels aspectes de disponibilitat i de continguts en català en totes les aplicacions tecnològiques.

Cabré, M. Teresa: *L'esperit de Fabra en la normativa actual*.

A mode de cloenda de l'acte, la presidenta de la Secció Filològica glossa l'importantíssim paper que l'Institut d'Estudis Catalans va tenir a principis del segle passat en la recuperació del patrimoni cultural, duta a terme mitjançant l'estudi científic i la tasca de difusió social. Destaca el paper fonamental que hi va tenir Prat de la Riba, que per a l'objectiu indispensable de fixar la llengua pròpia, única per a tot el territori, va comptar amb una persona rigorosa, perseverant i lleial: Pompeu Fabra.

I, valorant la tasca actual de la Secció Filològica, estableix un paral·lelisme entre les principals obres, unificadores i funcionals, de Fabra: *Normes ortogràfiques* (1913), *Gramàtica de la llengua catalana* (1918), i *Diccionari General de la Llengua Catalana* (1932), i les obres normatives actuals: *Diccionari de la llengua catalana* (1995, 2007), *Gramàtica catalana* (2016) i *Ortografia catalana* (2017).

Jaume Martí i Llobet
Universitat Pompeu Fabra

Vilallonga, Mariàngela / Casacuberta, Margarida / Perera, Anna (ed.) (2018): *La construcció literària del territori. Costa Brava i Empordà*. Girona: Publicacions de l'ILCC - Documenta Universitaria, 328 p.

«Fins a quin punt la literatura, l'art, ha construït la nostra mirada, ha bastit ("descrivint-lo") el nostre entorn?». *La construcció literària del territori. Costa Brava i Empordà* gira al voltant d'aquesta pregunta, formulada a la introducció del volum. Intenta trobar-hi respostes prenent de botó de mostra un

espai mític, unes terres «que miren a la Mediterrània i són travessades o emmarcades pels Pirineus» (p. 11).

És inqüestionable la dimensió simbòlica que l'Empordà i la Costa Brava han adquirit en l'imaginari de la cultura catalana contemporània. Tan sols cal recordar l'efectista i efectiva observació de Joan Fuster, recollida en diversos llocs del volum, que un 30 % de la literatura catalana estava dedicada a l'Empordà, o la sentència de Josep Pla a *El meu país* que «l'Empordà ha fet cruixir les premses!» (Pla 1968: 9). Com s'ha detallat en anteriors ocasions, aquest procés de mitificació va arrencar durant el Romanticisme, va ser impulsat per Joan Maragall i va arribar a la plenitud amb l'eclosió del corrent noucentista. A partir de llavors, des de diversos fronts s'ha contribuït a engruixir el prestigi d'aquest territori, amb una contribució decisiva per part de Josep Pla. En temps més recents, ha propiciat iniciatives divulgatives en forma de rutes literàries, assaigs (Febrés 1998, Pi de Cabanyes 2006) i fins i tot aproximacions crítiques (Aragó i Vilallonga 2003 o Guillamet 2009, entre d'altres) que es podrien considerar antecedents d'aquest treball.

No obstant això, constatem en aquest volum un esforç d'interpretació acadèmica des del camp de la geoliteratura, fet que aporta valor i singularitat a la seva perspectiva. Així mateix, constitueix una nova fita i alhora una síntesi de la trajectòria de l'equip de recerca de la Universitat de Girona liderat per Mariàngela Vilallonga que l'ha fet possible. Fruit de les intervencions del congrés celebrat a la Universitat de Girona (UdG) el 2015, el llibre s'ha de posar en relació amb diversos projectes de recerca del grup —el darrer dels quals, actualment en curs, amb resultats parcials consultables a <www.patrimoniliterari.cat>—, amb el meritori *Atles literari de les terres de Girona* dirigit per Narcís-Jordi Aragó i Mariàngela Vilallonga, i amb la col·lecció d'itineraris literaris autoguiats de la Càtedra de Patrimoni Literari M. Àngels Anglada - Carles Fages de Climent de la UdG. Alhora, també significa un retorn als orígens del grup de recerca, en adoptar com a espai geogràfic d'anàlisi un territori que l'equip domina per abordar la sistematització de les interpretacions teòriques que s'hi recullen. Per la seva representativitat, el volum evidencia de nou «el potencial i la vitalitat de les terres gironines com a element fonamental, vertebrador, en la construcció del paisatge literari català» (p. 18).

Trobem ja en els clàssics la formulació literària del vincle dels escriptors amb els seus espais vitals. Els escriptors es relacionen amb la seva terra en qualitat d'intèrprets, fent de portaveus d'aquells humans que s'identifiquen amb un lloc determinat. L'epitafi de Virgili, síntesi de la seva geografia literària o dels seus «espais escrits», il·lustra el panteisme dels humans, i com sentim la terra com a part de nosaltres mateixos. Acostant-se al cas català, en la introducció es detalla com, des del Romanticisme, l'home ha establert una relació tel·lúrica, atàvica, amb la terra dels seus pares, i com això l'ha portat a subjectivar la realitat: «Sorgit del jo del poeta, de l'artista o del músic, l'artefacte artístic resultant connecta emotivament i intensament amb el receptor.» En aquest procés, la natura esdevé *paisatge* i, com a tal, constitueix una representació cultural: «Aquesta experiència individual, íntima, esdevé col·lectiva a partir del moment que s'institucionalitza» (p. 12). El llibre posa l'accent en l'anàlisi d'aquest procés de transformació, de conversió, i les càrregues simbòliques que se n'han derivat.

Abans de comentar les diverses contribucions, hem de consignar un aspecte rellevant: a banda de la introducció, en la qual s'esmenta la seva aportació vertebradora, no hi ha cap estudi dedicat a Josep Pla. Tot i ser interpretable com una mancança —algun capítol sobre el paper de l'obra de Pla hauria pogut aportar elements interessants—, s'ha d'entendre també com un intent de superar esquemes establerts. El paper de la prosa planiana en la construcció de la imatge literària de l'Empordà ha estat reivindicat, definit i acceptat per tothom. Així, doncs, reconeixent la seva ascendència indiscutible, el volum explora noves vies d'anàlisi i d'interpretació: hi trobem perspectives singulars, estudis sobre casos concrets poc treballats fins avui i fins i tot visions innovadores i atrevides que giren al voltant de la narrativa actual.

El llibre s'estructura en quatre seccions: «Literatura i territori: marc general i aspectes teòrics», «A banda i banda de la frontera», «La descoberta de la Costa Brava» i «Les transformacions del paisatge». La primera part constitueix l'aportació més substanciosa: presenta continguts teòrics i metodològics a través de la profunditat analítica, la visió panoràmica i la descripció del camp, i aporta elements que defineixen clarament noves línies i perspectives d'estudi. Així mateix, constatant una sobredimensió de

l'audiovisualitat en la disciplina, en la primera part s'alerta del perill de deixar-se endur per la capacitat seductora de la imatge, reivindicant per a la literatura el lloc central que li correspon com a eix d'aquests estudis.

En el primer capítol d'aquesta part, Bertrand Lévy (U. de Genève) fa èmfasi en les aportacions de l'enfocament geocrític aplicat a la literatura: el valor documental, la inspiració d'actituds revaloritzadores del paisatge i el valor existencial, ja que incideix sobre l'experiència humana més enllà de la lectura. També il·lumina les relacions entre el camp de la geografia (humanista) i les seves possibilitats aplicades a la literatura. No obstant això, Lévy alerta del perill de limitar-se a la mera representació cartogràfica d'un text. La geocrítica literària, apunta amb agudesa l'autor, ha de fer palès el *lloc*, és a dir, les seves vinculacions culturals, i no reduir-se a la localització: «Lloc i localització són dos termes antagònics; el lloc implica una història, una identitat, unes relacions humanes, una càrrega simbòlica, mentre que la localització implica senzillament situar-se en els eixos de coordenades x, y, z.» (p. 28). En definitiva, Lévy advoca per una contraposició de l'espai sensible a l'espai geomètric, sempre partint de la reivindicació del poder evocador del text i de la valoració de la «textura literària» de les obres. L'autor critica l'efectisme audiovisual buit de determinades representacions (carto)gràfiques d'un text, que no aporten valor afegit: «Volem promoure la passejada literària en l'espai virtual o volem penetrar el significat de les obres? Allà on el mapa és insuperable pel que fa a la visió sinòptica del món, la literatura és insuperable pel que fa a la reconstrucció d'una profunditat psicològica, filosòfica o existencial» (p. 29).

A continuació, Bertrand Westphal (U. de Limoges) explora a través de diversos exemples de notable pes teòric les complexitats de l'aproximació crítica al territori a partir de la literatura, i repassa les aportacions rellevants des del camp literari al coneixement del món «real», «veritable», que han observat autors com Monterrosso, Derrida, Deleuze, Agamben o Ferrater Mora. Al capdavall, continuem formulant-los les mateixes preguntes, sense disposar de respostes definides: què és la literatura?, què és un territori? En aquesta difusa frontera postmoderna entre ficció i realitat, Westphal no s'atreveix a aventurar el camí que seguirà la literatura i s'alinea amb Paul Ricoeur, per al qual la literatura era el «laboratori del possible»: «La literatura assenyala les opcions, però no li pertoca d'atorgar-los una realitat concreta, material» (p. 45).

Centrada en les aportacions del camp de la ficció literària a la creació de realitat, la contribució de Lluís Muntada (UdG) és de gran interès. Des d'una perspectiva singular, innovadora i suggestiva, Muntada il·lustra com l'espai físic, més enllà d'una pedrera descriptiva o instrument d'acomodació escènica, esdevé sovint part essencial, constitutiva, de l'argument i el sentit d'un text. El crític observa com les arts tenen el poder d'emmirallar i de *modelar* la realitat, sedimentant una càrrega espiritual: la literatura afegeix càrrega ontològica als llocs de memòria, ja de per si simbòlics i part d'una tradició determinada. Ras i curt: entre altres factors, els escriptors —i de retruc els seus lectors— també veuen els llocs segons com els han vist els escriptors que els han precedit. Muntada també reacciona contra la lògica positivista que ha relacionat textos literaris amb espais físics reals. Citant Westphal (2007), l'autor assenyala com l'espai i els llocs «participen del real i de la representació del real» i de la porositat de fronteres entre la realitat i la ficció (p. 61). A partir d'aquí, la concepció de l'espai esdevé elàstica, ja que permet incorporar l'espai narratiu i alliberar-se de la cotilla de la «realitat», d'aquells espais no validats pel «principi de verificació» (p. 62). Muntada reivindica la validesa d'alguns espais de ficció, i demostra que es poden analitzar aplicant-los regles espacials com si fossin empírics. Travessant aquesta frontera entre realitat i ficció, observa com alguns espais de ficció també estan carregats de realitat, com transgredeixen la física euclidiana i aristotèlica i són viscuts des de la imaginació. A banda dels mons invertits de Lewis Carroll, les illes de Robinson Crusoe, Gulliver o Jim Hawkins, o les ciutats invisibles d'Italo Calvino, per il·lustrar aquest argument se serveix d'exemples en els quals el lloc literari té una dimensió simbòlica, però també física: *Spoon River* (1915), d'Edgar Lee Masters; el conte «El Aleph» de Borges; uns textos originats en l'univers concentracionari i *El largo viaje* de Jorge Semprún.

El capítol de Margarida Casacuberta (UdG) tanca la primera part del volum, emmarcant l'objecte d'estudi que trobarem en els estudis següents i aportant noves perspectives interpretatives d'atractiu

considerable. Estructurat de forma diacrònica, el capítol es capbussa en la càrrega simbòlica dels primers exemples contemporanis amb component catalanista de representacions literàries de l'espai físic català. L'aportació posa de relleu relacions substancioses però poc reconegudes en la construcció literària del paisatge, que evidencien una evolució paral·lela entre el discurs modernista i el noucentista. Així, copsem com el distanciament entre les dues estètiques responia més aviat a una operació cultural que no a un procés real d'oposició, i com van desembocar en un espai comú, el catalanisme polític de principis del segle XX. Davant la dicotomia entre muntanya i terra baixa, l'Empordà va emergir com un espai ideal per agermanar les dues visions contraposades: el mite del pastor i la sirena, a mig camí de la Muntanya modernista i la costa noucentista de Cadaqués, és un exemple clar del triomf d'aquesta fusió (p. 93-94). L'Empordà evocava mediterraneisme, classicisme i civilitat, però el seu caràcter no urbà permetia alhora incloure aspectes de la tradició rural d'una part del territori català. Al capdavall, el rigorós estudi de Casacuberta conclou que «l'anàlisi i explicitació d'aquests processos de construcció literària de la realitat i de l'imaginari col·lectiu no pretén de cap manera menystenir el valor i l'efecte d'aquesta superposició de la imatge sobre la realitat», que actua com si fos «una màscara amb propietats "benèfiques", activa, transformadora» (p. 100).

Després d'aquesta primera part, el volum perd gruix teòric i aborda els estudis de cas. A la secció «A banda i banda de la frontera», es posa l'accent en els efectes que el límit amb França ha generat sobre el territori i la seva gent. La inaugura Josep Marquès (UPVD-UJI) aproximant-se a la *Guia sentimental de Perpinyà* (2015) de Joan-Daniel Bezsonoff. Marquès remarca com la memòria del *terroir* es posa en tensió amb la realitat actual a través d'una retòrica incisiva i unes referències crues a la realitat. Amb tot, s'hi troba a faltar la comparació amb altres guies sentimentals de Pòrtic, que hauria permès arribar a conclusions més fructíferes. Al seu torn, Pep Sanz (UAB) explora les mirades sobre l'espai transfronterer des de les dues bandes de la ratlla: posa de costat *Les filles de La Jonquera* (2010) de Renaud Rebardy, pseudònim d'Alain Guillemoles, que il·lustra per al Rosselló l'auge del «roman du terroir» experimentat a França els darrers anys, i *Dies de frontera* de Vicenç Pagès (2014). La comparativa s'estructura en l'anàlisi de quatre eixos temàtics: el comerç, la imatge del territori, el plurilingüisme i l'exili. Tot i l'intent de trencar amb les visions idealitzades del paisatge empordanès a través de descripcions crues i realistes, s'evidencia com en certa manera, i malgrat elles mateixes, les dues obres també contribueixen a engruixir la càrrega simbòlica del lloc. Finalment, Assumpció Heras (IES A. Deulofeu) tanca aquesta part amb un intent d'interpretar la novel·la de M. Àngels Vayreda *Encara no sé com sóc* (1970). Tot i palesar la injustícia del menysteniment crític i historiogràfic que ha patit l'obra, l'estudi no aborda el comentari de la rellevància del paisatge dins la novel·la i no il·lustra els mèrits respecte a altres novel·les de la guerra civil, aspectes que el lector troba a faltar i que haurien fonamentat els arguments de l'autora.

L'estudi de Narcís Figueras (UOC) obre la tercera part del volum, «La descoberta de la Costa Brava», amb un indispensable repàs de les vicissituds de la gènesi del topònim «Costa Brava», que li permet desmentir alguns clixés. Figueras situa Ferran Agulló, «Pol» de *La Veu de Catalunya*, com un agent clau de «l'operació Costa Brava», que responia a interessos diversificats —polítics, culturals i, especialment, econòmics— i obeïa a un procés d'atracció turística en les primeres dècades del segle XX. Les reticències dels coetanis davant la denominació no van aconseguir fer front a una marca que no va trigar a assentar-se, i aquesta constatació va derivar en una competència en l'àmbit local per capitalitzar-la. Alhora, el minuciós treball de Figueras evidencia la necessitat de disposar de la microhistòria local sobre els inicis de l'estiueig i el turisme per poder entendre de forma més àmplia i general el fenomen i superar una visió simplificada «que ha entelat la comprensió del que va ser un procés dilatat en el temps i de més complexitat» (p. 154).

En el segon estudi d'aquesta part, Andratx Badia (USC) comenta la rellevància del Port de la Selva en l'obra de preguerra de Josep Maria de Sagarra. Badia constata les tensions entre la civilitat dels forasters i la ruralitat dels indígenes. En aquest sentit, detalla l'evolució de la imatge que els nouvinguts tenien dels locals: la mirada urbana que d'antuvi reaccionava amb estupor davant el «primitivisme», evoluciona vers un punt de vista «turístic». El fet que aquests llocs estiguin regits per convencions dife-

rents, més laxes, propicien que els joves de ciutat els considerin més «autèntics» i «genuïns». No obstant això, l'anàlisi de Badia es desvia en alguns moments de l'eix temàtic del volum, i hom troba a faltar una interpretació més detinguda dels elements que il·lustren la descoberta del paisatge de la Costa Brava en l'obra de Sagarra d'aquests anys.

Tanca aquesta secció el sagaç treball de Miquel Berga (UPF), que permet superar el clixé que *Letters from Catalonia* (1905) de John Thirlmere i *Homage to Catalonia* (1938) de George Orwell són els grans retrats de la cultura i la identitat catalanes escrits per autors anglosaxons. Berga se centra en la rellevància de les visions de forans cultes no indígenes per a la projecció exterior d'aquest espai, i detalla com, a través de la sardana i de la placidesa de Tossa de Mar, John Langdon Davies a *Dancing Catalans* (1929) i Nancy Johnstone a *Hotel in Spain* (1937), respectivament, van presentar al lector anglosaxó «dues grans introduccions —escrites des de la Costa Brava— sobre Catalunya i la seva realitat lingüística, cultural i política» (p. 214), aspectes que no trobem en els dos llibres canònics esmentats.

Finalment, la secció «Les transformacions del paisatge» interpreta, d'una banda, el ressò literari de l'explotació turística i, de l'altra, com el turisme de masses també ha generat literatura. En primer lloc, l'interessant estudi de Glòria Bordons (UB) explora la relació de Joan Brossa amb Lloret de Mar. Malgrat la seva preferència per la muntanya, l'escriptor també va reflectir el mar a les seves obres: *Tràngol* (1952), l'inèdit *6 petits homenatges* o *Llumenerada* (1961-1963), en són exemples. Originades per relacions sentimentals, aquest factor fa derivar les obres vers una visió determinada del paisatge costaner. D'altra banda, la perspicaç tria del poema visual «Miami beach», de 1989 però elaborat inicialment el 1970, amb Lloret de Mar com a pretext inicial, serveix a Bordons per il·lustrar que en l'obra de Brossa no apareix el to elegíac «que tot sovint adopten els escriptors quan el paisatge es mitifica. La seva actitud és una crítica ben contundent a una metamorfosi destructiva de les essències, i un atac furibund al negoci hoteler que només busca el benefici econòmic» (p. 243). Al seu torn, Isabel Marcillas (UA) repassa el retrat del *boom* turístic a l'Escala que ofereix la novel·la *Vent de grop* (1967) d'Aurora Bertrana. Tot i ser una obra menor, va gaudir d'un cert recorregut gràcies a l'adaptació al cinema de Francesc Rovira-Beleta *La larga agonía de los peces fuera del agua* (1970). Marcillas centra l'estudi en un comentari excessivament descriptiu de la novel·la i el ressò que va tenir entre la població de l'Escala, i apunta com alguns paisatges de la novel·la són l'escenari propiciatori de l'alteració de les regles i convencions i el relaxament moral que experimenten alguns personatges davant l'arribada massiva de turistes. Amb tot, les expectatives del títol de la contribució en relació amb la comparativa del text amb l'adaptació a la gran pantalla queden insatisfetes.

Centrada en els intents d'«escriure el paisatge» que trobem en la narrativa actual, l'estudi de Maria Puig (UdG) compara *Dies de frontera* de Vicenç Pagès i *Escafarlata d'Empordà* (2011) d'Adrià Pujol, i palesa que la literatura catalana no és aliena al recent *spatial turn* de les ciències humanes i socials i les arts contemporànies. Avançament parcial dels resultats de la seva tesi doctoral, Puig assenyala la complexitat de les mirades que dominen aquestes obres, en les quals el paisatge és concebut com una identitat pròpia. Alhora, evidencia com «el paisatgisme narratiu actual no expressa un enfrontament entre camp i ciutat, sinó una tensió i anàlisi crítica entre la globalització, l'homogeneïtzació, la deshumanització, fins i tot, i la identitat, la proximitat i la humanitat» (p. 268). En aquest sentit, aporta la categorització d'un «jo-lloc» compromès, crític i emotiu, per definir la relació que estableixen aquests autors amb els seus espais. A diferència dels grans paisatgistes literaris catalans, segons l'autora en aquestes obres «parlar del lloc és parlar de l'individu i l'individu no parla sense el lloc» (p. 272). En aquesta exploració interior i exterior a la vegada, trobem veus adolorides, punyents, iròniques, angoixades, desmitificadores... L'element més rellevant del capítol és l'exploració de noves vies d'interpretació d'una part de la narrativa del segle XXI, que interpel·la la societat actual a través de qüestions universals.

Finalment, tanca el volum l'estudi de Joan Masnou (U. Vic), centrat en la imatge de Catalunya que desprèn la narrativa de James Graham Ballard. Fascinat per Cadaqués i el dalinisme que envolta aquest lloc, ens trobem davant la redescoberta d'un paisatge transformat per la incidència del turisme. L'obra ballardiana és el correlat de diverses experiències traumàtiques de l'autor, i els seus escenaris

ho evidencien: a *High-rise*, gestada al complex de Santa Margarida de Roses, o bé a les narracions ubicades a Empuriabrava, Lloret de Mar o Cadaqués copsem la crisi espiritual de l'autor a través de paisatges al·lucinants, escenaris tètrics, que deriven en una degradació extrema en la representació del paisatge. A *The Largest Theme Park in the World*, ubicat a finals del segle XX, «mots com moral, llibertat, política, religió o ànima han deixat de tenir sentit i, en el seu lloc, sorgeixen conceptes com disseny, cos, narcisisme, voyeurisme, tecnologia, somni, simulació o psicopatologia» (p. 295). Segons Masnou, «l'escriptor arremet contra la balnearització de l'experiència humana pels seus efectes psicològics nocius sobre l'individu [...]. Amb Ballard els indrets de la Costa Brava es converteixen en una zona zero intemporal, de paisatges erms i vacus que no entenen d'emocions ni d'afectes, geografies que ens parlen d'un present que reconeixem, però que se'ns escola entre els dits abans d'entrar en un futur que es resisteix a existir» (p. 296).

En conclusió, les diverses aportacions il·lustren de forma polièdrica la càrrega simbòlica que adquireixen els llocs en ser adoptats per la literatura i ofereixen nous camins per aprofundir en aquesta branca de la crítica literària. Alhora, aplicades a l'Empordà i la Costa Brava, refermen el caràcter mític i fonamental d'aquestes terres en la construcció del paisatge literari català, una vigència que perdura i, a tenor del panorama narratiu actual, encara avui té molt recorregut.

Francesc MONTERO
Universitat de Girona

Bibliografia citada

ARAGÓ, Narcís-Jordi / VILALLONGA, Mariàngela (2003): *Atles literari de les terres de Girona. S. XIX-XX*. Girona: Diputació de Girona.
FEBRÉS, Xavier (1998): *L'Empordà com un món*. Barcelona: La Magrana.
GUILLAMET, Jaume (2009): *L'Empordà dels escriptors*. Barcelona: L'Avenç.
PI DE CABANYES, Oriol (2006): *L'Empordà, el melic del món*. Barcelona: L'esfera dels llibres.
PLA, Josep (1968): *El meu país*. OC VII. Barcelona: Destino.
WESTPHAL, Bertrand (2007): *La Géocritique: réèl, fiction, espace*. París: Minuit.